

Наголосові ознаки кінцевого іменникового форманта *–ч*, *–ач/–яч* в сучасній українській мові

У статті робиться спроба з'ясувати ознаки кінцевого іменникового суфікса у сучасній українській мові.

Ключові слова: деревати, форманти, складова довжина, схема, характеристика

Наголосові ознаки кінцевого іменникового форманту *–ч*, *–ач/–яч* в сучасній українській мові.

Деривати словотвірного типу із суфіксами *–ч*, *–ач/–яч* утворюються від дієслівних та іменникових основ. Серед дієслівних переважають твірні слова недоконаного виду, що називають:

- 1) Особу як виконавця певної дії, вказаної твірним дієсловом: *копач*, *перекладач*, *ткач*;
- 2) Особу як носія певної ознаки, що визначає її поведінку: *окозамилювач*, *прохач*;
- 3) Предмет, за допомогою якого виконується певна дія: *вимикач*, *притискував*, *тягач*.

Відомо, що існує велика кількість дериватів, що поєднують кілька словотвірних значень: *винищувач* /людина і предмет/, *сікач* /предмет і тварина/.

Попередній аналіз засвідчує, що акцентні ознаки *–ч* у словах з різним категоріальним словотвірним значенням збігаються. Це дає підставу розглядати похідні з ними як єдину сукупність слів. Загальна кількість іменників з формантом *–ч*, що стоїть після суфіксів *–ва/–юва*, *–ва*, *–а* – 583 одиниці. Найчисельнішою /277 одиниць/ є група іменників із *–ч*, що стоїть після дієслівних формантів *–ува/–юва*. У таких похідних *–ч* стоїть через

два склади після наголошеного –ч /267 одиниць/: *за/крі'пл/юва/ч*, *на/кле'/юва/ч*, *об/рі'з/ува/ч*, *с/ко'л/юва/ч*:

даний формант стоїть після наголошеного складу –ува'/ч /9 слів/: *ви\довб\ува'/ч*, *земл/е/корист/ува'/ч*, *коп/н/ува'/ч*, *об/вин/ува'/ч*, *пол/юва'/ч*.

В одному слові – *слив/о/корист/ува'/ч* поєднані дві наголосові ознаки – ' – ' ч. найпродуктивнішою наголосовою ознакою суфікса –ч, що не має вокального ядра і стоїть після дієслівних основ –ува/–юва, є позиція через два склади після наголошеного. Відзначимо, що в похідних іменниках цього різновиду зберігається наголос твірної дієслівної основи. Довжина слова у складах не впливає на наголосові властивості суфікса, не залежить вона від належності слова до простих /з одним коренем/ чи кілька кореневих складних. Порівняємо для прикладу слова з різною складовою довжиною від 3 до 7 для суфікса –ч після –ува/–юва на позначення осіб та від 3 до 9 – на позначення предмета зі схемою –'-ч: –ува/–юва: *з/мі'щ/ува/ч*, *від/га'д/ува/ч*, *іскр/о/в/ло'вл/юва/ч*, *грунт/о/по/гли'бл/юва/ч*, *гно/ів/к/о/роз/бри'зк/ува/ч*, *буряк/о/на/ванта'ж/ува/ч*.

Для тридцяти восьми іменників із суфіксом –ч, що слідує після –ва– і позначає осіб, характерні такі наголосові ознаки:

1) Суфікс увіходить до наголошеного складу, тобто реалізується схема –ва'/ч /17 одиниць/: *готу/ва'/ч*, *зда/ва'/ч*, *нафт/о/до/бу/ва'/ч*, *об/би/ва'/ч*, *роз/ли/ва'/ч*;

2) Стоїть через склад після наголошеного –'ва/ч /6 слів/: *за/с/ні'/ва/ч*, *на/би'/ва/ч*, *під/с/ні'/ва/ч*, *по/ви'/ва/ч*, *по/ли'/ва/ч*, *с/по/ви'/ва/ч*.

Друга наголосова ознака з'являється внаслідок переміщення наголосу із суфіксальної на кореневу морфему і властива незначній кількості іменників Суфікс –ч /на позначення предмета/ має одну акцентну ознаку. Він увіходить до наголошеного складу –ва'/ч /15 одиниць/: *дір/к/о/про/би/ва'/ч*, *еоектр/о/про/гр/а/ва'/ч*, *радіо/пере/да/ва'/ч*, *теле/пере/да/ва'/ч*.

Кількість складів та належність слова до простих чи складних не впливають на наголосові характеристики суфікса і не змінюють її.

–ч: *пвдо/грі/ва'/ч*, *дір/к/о/про/би/ва'/ч*. Як бачимо наголосові характеристики суфікса –ч, що приєднується до основи –ва–, відрізняються від наголосових характеристик суфікса –ч, що слідує після –ува/–юва, для нього найхарактерніша позиція через два склади після наголошеного –'– –/ ч, якщо до основ на –ва, домінуючою є друга акцентна ознака, слідом за наголошеним складом –ва'/ч.

Чималу кількість /168 одиниць/ становлять іменники чоловічого роду з суфіксами –ч1 та –ч2 після елемента –а. –Ч1 у назвах осіб може займати такі акцентні позиції:

- 1) Входити до наголошеного складу а'/ч /92 одиниці/: *брех/ а'/ч*, *втік/ а'/ч*, *коп/ а'/ч*, *струг/ а'/ч*, *шабл/е/ковт а'/ч*;
- 2) Стоїть склад після наголошеного –'–ч /14 слів/: *від/ві'д/а/ч*, *на/ки'д/а/ч*, *по/бі'г/а/ч*.

У першому випадку в похідних іменниках дублюється наголос твірного дієслова досконалого виду, у другому, більш частотному, недоконаного.

У назвах предметів –ч увіходить до наголошеного складу –а'/ч /66 слів/: *дим/о/в/бир/ а'/ч*, *пін/к/о/знім/ а'/ч*, *сін/о/під/нім/ а'/ч*;

Стоїть через склад після наголошеного –'–ч /2 слова/: *на/ли'г/а/ч*, *по/бри'з/к/а/ч*.

Десятьом словам із –ч після дієслівної основи на –а– властиве паралельне наголошення, коли поєднані перша та друга наголосові ознаки –'– а'/ч: *до/гля'д/ а'/ч*, *до/по/ві'д/ а'/ч*, *за/по/ві'д/а'/ч*, *на/гля'д/а'/ч*, *о/по/ві'д/а'/ч*, *під/гля'д/а'/ч*, *по/слу'х/а'/ч*, *роз/по/ві'д/а'/ч*, *спів/до/по/ві'д/а'/ч*, *с/по/ну'/к/а'/ч*.

Суфікс –ач трапляється в 62 іменниках чоловічого роду, що є відіменним і віддієслівними утвореннями і позначають осіб або предмети. В обох різновидах похідних –ач віддає перевагу /58 слів/ із 62/ позиції після кореня і перебування під наголосом, пор. віддієслівні: *гляда'ч*, *сіка'ч*,

сіда'ч і відіменні похідні похідні іменники: басма'ч, коса'ч, труба'ч. Лише в чотирьох словах –ач стоїть після наголошеного кореня: ле'дач, супря'гач, наголо'вач, підголо'вач.

Отже, як бачимо, таким розподілом наголосових позицій суфікс *–ач* відрізняється від */–ч*, морфемі позбавленої вокального ядра, що здебільшого стоїть через два склади після наголошеного кореня твірного слова: *підчи'тувати – підчи'тувач* або зразу за наголошеним складом суфіксальної дієслівної основи: *передава'ти – передава'ч.*

Паралельне наголошення характерне для слів з суфіксом *–ч*, що слідує після *–а–* /10 слів/ на зразок: *до/по/ві'д/а'/ч, на/гля'д/а'/ч, о/по/в'ід/а'/ч* та після *–ува/–юва* в поодиноких випадках: *слив/о/кори'ст/ува'/ч.*

«паралельний наголос є надлишковою ознакою, і мова прагне зменшити надлишковість, почасти усунути її, наділивши наголос словотворчою функцією, зробивши його засобом розпізнання двох лексичних одиниць [3, с.117]» пор. *за'ладу і закла'д.*

Дані аналізу дозволяють зробити припущення, що акцентні позиції поширених іменників з паралельними наголошеннями не виходять за межі 6-ти наголосових ознак, характерних для кінцевих іменникових суфіксів.

Здебільшого в цьому виявляються тенденції до вирівнювання наголосу в словах з тим самим суфіксом за найпродуктивнішою для нього схемою наголошення в мові.

Література

1. Бровченко Т. словесний наголос у сучасній українській мові/ Т. Бровченко. – К.: Наукова думка, 1969. – 188с.
2. Інверсійний словник української мови/ [уклад. Бевзенко С. П.]. – К.: Наукова думка, 1985. – 811с.
3. Клименко Н. Структурні властивості прикметникових словозмінних основ./ Н. Клименко// Морфемна структура слова/ Н. Клименко. – К.: Наукова думка, 1979. С. 66-153.

4. Оливериус З. Морфемы русского языка: [частотный словарь]/ З. Оливериус. – Прага: Univerzita Karlova, 1976. – 240 с.
5. Погрібний М. Словник наголосів української літературної мови/ М. Погрібний. – К.: Радянська школа, 1964. – 639 с.
6. Словник української мови: [в 11 т.]/ ред. Бурячок А.А, Доценко П. П.]. К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 4. – 1976. – 840 с.
7. Українська літературна вимова і наголос/ [ред. Дідель О. А., Редчук Н. С.]. – К.: Наукова думка, 1973. – 724 с.
8. Яценко І. Морфемний аналіз: Словник довідник/ Т. І. Яценко. – К.: Вища школа, 1980-1981. – Т. 1: А – Н/ Т. І. Яценко і ред. Н. Ф. Клименко. – 1980. – 355с.
9. Т.2: О-Я/ І. Т. Яценко. – 1981. – 352с.